

Prof. dr Slobodan JOVANOVIĆ*
Dr Ozren UZELAC*

Tradicionalne pravne ustanove i pravo osiguranja

UDK: 368

Primljen: 27. 2. 2020.

Prihvaćen: 23. 3. 2020.

Pregledni naučni rad

Apstrakt

Tradicionalne pravne ustanove predstavljaju značajne pravne izvore današnjih, modernih instituta prava osiguranja. One su nastale i razvijale se u prvo doba kroz snažan uticaj nepisanih običaja i morala koji su oblikovali prve, rudimentarne oblike osiguranja. U ovom radu, autori istražuju preteče današnjih instituta pravnog posla i delatnosti osiguranja koristeći domaću i dostupnu stranu literaturu. Iako u pojedinim slučajevima postoje kontroverze u vezi sa godinom ili periodom nastanka neke tradicionalne pravne ustanove, autori se nisu bavili utvrđivanjem tačnih istorijskih podataka (jer je to najvećim delom nemoguće zbog nepostojanja dovoljno pouzdanih istorijskih izvora), već sadržajem i dejstvom instituta i principa pravnog posla osiguranja i, u određenoj meri, njihovim rasprostriranjem na druge narode i države.

Ključne reči: istorija, osiguranje, ugovor, interes, moral, solidarnost, uzajamnost

1. UVOD

Od brojnih ideja pronalazača, filozofa i umetnika iz različitih razdoblja istorije prošlo je mnogo vremena tokom kojeg je ljudska civilizacija ostvarila brojna naučna otkrića i izumela različite tehnologije, koje su u uzajamnoj kombinaciji i primenom multidisciplinarnog pristupa omogućile koncipiranje i izradu prvih primenjivih uređaja. Ipak, istorija ljudske civilizacije obeležena je usponima koji su bili posledica pronalazaka koji su kasnije nalazili primenu u svakodnevnom životu i doprinosili ličnoj i opštoj egzistenciji. Ova istorija takođe je obeležena i padovima koji su se dešava-

li onda kada čovek nije mogao da utiče na događaje u prirodi ili na ratničko-osvajачku prirodu pojedinih naroda. Ali, radi određivanja kako su pojedini pronalasci i metodi ponašanja u razvoju ljudskog društva doveli do razlikovanja pojmova „dobar” i „loš”, neophodno je utvrditi kako je došlo do nastanka morala i običaja. Engleski sociolog i filozof Herbert Spenser razlikuje militantna od industrijskih društava po despotskom načinu upravljanja koje je, po njemu, primitivno i loše i individualizma koje je civilizovano i dobro (Burrows, 2020). Prema Ničeju, koji je u svom delu „Genealogija morala” višoj vrsti i gospodarima (moćnicima, zapovednicima) pripisao da su oni ti koju određuju šta je dobro, a šta loše, Spenserovu teoriju objašnjava tako što ona pojam „dobro” postavlja kao suštinski jednak pojmu „korisno”, „svrsishodno”, tako da je čovečanstvo u sudovima „dobro” i „rđavo” sakupilo i potvrdilo upravo svoja nezaboravljena i nezaboravna iskustva o korisno-svrsishodnom i štetnom nesvrsishodnom (Nietzsche, 2007, 11). U domaćoj pravnoj teoriji moral se definiše kao skup pravila ponašanja koja odgovaraju svesti pojedinca, odnosno uže ili šire grupe pojedinaca u društvenoj zajednici o potrebi da se u određenoj situaciji, tj. u društvenom odnosu, ponašaju **na način koji vodi dobru, a ne zlu** (istakao aut.) (Slavnić, 2006, 11).

U skladu sa brojnim tumačenjima i stavovima o nastanku morala, poželjnost preduzimanja nekih radnji ili načina ponašanja stvarala je svest, koja se kasnije ustalila u ljudskom umu kroz pamćenje njihovih društveno-prihvatljivih i poželjnih ishoda po pojedinca i društvo. O tome svedoče pronalasci (vatra, točak itd.) kojima je čovek unapređivao uslove svog života i rada i tako, kvantitativno i kvalitativno podizao nivoe ekonomske i svake druge moći i uticaja na druge. Tako je moral jednog društva nastao i razvijao se iz pravila koje je čovek stvarao povodom određenih događaja ili društvenih odnosa u koje je stupao. Pre formiranja nacionalnih država i donošenja građanskih, trgovačkih i ostalih zakona (zakonima je moguće stvoriti pretpostavke za razvoj različitih vrsta osiguranja, a da li će do njega i doći zavisi od tražnje), običaji su bili najvažniji način

* Fakultet za poslovnu ekonomiju i preduzetništvo, Beograd, e-mail: nsjovanovic@sbb.rs.

* Autor-korespondent, Univerzitet u Novom Sadu, Ekonomski fakultet, Subotica, e-mail: o3peh_y@yahoo.com.

regulisanja odnosa i ponašanja u društvu. U početku se radilo o anarhičnim oblicima ljudskog ponašanja, koji su bili prožeti tabuima, mnogoboštvom i magijom, dok su neformalni gestovi prilikom obeležavanja određenih događaja (postizanje sporazuma, stupanje u zajednicu, rođenje i sl.) vremenom prihvatani u datoj grupi i plemenu, pa su tako nastajala i prva pravila o proceduri obavljanja nekog obreda ili svečanom načinu isticanja nekog važnog događaja (Jovanović, 2019, 21–22). Na ovaj način stvaralo se običajno pravo jednog naroda koje, prema tumačenju istorijske pravne škole, živi u svesti naroda kao nešto što samo od sebe nastaje i razvija se, a manifestuje se u verovanju i ubeđenju narodnih masa u obaveznost njegove primene (Stojčević, 1985, 24).

U ranim periodima ljudskog postojanja i razvoja, nekoliko principa upravljalo je aktivnostima i načinom ponašanja u ljudskim zajednicama. Jedan od njih je **solidarnost**¹ shvaćena kao svest o postojanju zajedničkih interesa, ciljeva, pravila i razumevanja koje stvara i održava mentalni osećaj zajedništva date društvene grupe ili klase. Zbog toga su prapočeci pravnog posla osiguranja prepuni primera zajedništva po određenim kriterijumima i solidarnosti u vezi sa međusobnim pomaganjem, po principu uzajamnosti. Neke od njih zapažamo već oko 3.000 godina p. n. e. u drevnoj Kini, kada su trgovci koji su prevozili svoju robu nemirnim brzacima reke Jangce, puštali čamce jedan za drugim i međusobno nadoknađivali gubitak vlasnicima robe onih čamaca koji su se razbili ili nestali u vrtlozima reke (Jovanović, 2016, 20). Druge su bile zastupljene kod religioznih zajednica i zajednica staleškog karaktera za pokrivanje pogrebnih troškova iz doprinosa članova za slučaj smrti jednog od njih (*collegia tenorum* ili *collegia funeratica*) (Šulejić, 2005, 30). Prema mišljenjima nekih autora, navedene strukture će preuzeti udruženja hrišćanskih (rimokatoličkih) verskih zajednica i razviti ih u dobrotvornu organizaciju „Karitas” (Rorbah, 2018, 19). Suštinski gledano, radilo se primerima pokrivanja rizika na osnovu uzajamnog, solidarnog učešća i nadoknadi štete činjenicom postojanja određene zajedničke veze date grupe lica. Zajednička veza neke grupe lica

¹ Solidarnost među ljudima u određenoj društvenoj grupi se neretko poistovećuje sa „samopomoći” (Šulejić, 2005, 30 prema: Maksimović, str. 10) ili „samoosiguranjem.” Smatramo da samopomoć predstavlja samo ispoljavanje solidarnosti u zajedničkom snošenju štete jednog pripadnika društvene grupe, odnosno zajednice rizika, dok samoosiguranje predstavlja institut pokrivanja šteta sopstvenim sredstvima, bez pomoći drugih (privatnih ili državnih) institucija. U oba slučaja se radi o zajedničkom, kolektivnom nadoknađivanju štete nekog pripadnika grupe za uzajamno osiguranje, jer individualna samopomoć ili samoosiguranje koje bi neko lice pružilo samom sebi nisu relevantni za institut uzajamnog osiguranja.

postojala je prema pripadnosti određenom društvenom staležu ili postojanju zajedničkog interesa. U prvom, gorepomenutom slučaju radilo se o komercijalnom interesu trgovaca za zaštitom sopstvene imovine, a u drugom o interesu u obezbeđivanju budućih troškova kako oni ne bi opteretili druge.

Svrishodan i poželjan oblik ponašanja u određenim privatnim i društvenim interakcijama u skladu s moralom i običajima trebalo je da u potpunosti izgubi na važnosti donošenjem i primenom zakona (Jovanović, 2019, 22). Međutim, pre nego što se upoznamo sa nekim primerima pravnog regulisanja kojima su i danas neki aspekti pravnog odnosa osiguranja prepušteni primeni poslovnih običaja, neophodno je istražiti nastanak i istorijski razvoj instituta osiguranja pre nego što se on izdvojio u zaseban pravni posao.

Ono što posebno treba imati u vidu je da se preteče osiguranja ili institucije slične osiguravajućim razlikuju od klasičnih po tome što im nedostaje jedna ili više od ovih sedam konstitutivnih karakteristika (1. plaćanje premije i preuzimanje obaveze osiguravajućeg pokrivača; 2. definisani pokriveni rizici; 3. definisana obaveza pokrivača rizika; 4. neizvesnost rizika koji se preuzima u osiguranje; 5. procena osiguranog slučaja; 6. izravnjanje svih rizika u grupi portfelju rizika; 7. nastupanje osiguranog slučaja samo kod malog broja u poređenju sa ukupnim brojem u portfelju rizika) (Rorbah, 2018, 12–13).

2. ARHAIČNI OBLICI OSIGURANJA I PRAVNO REGULISANJE OSIGURANJA

Od trenutka nastanka viška proizvoda i mogućnosti njegovog prisvajanja kroz dobit ostvarenu njegovom prodajom i formiranja zanatskog i trgovačkog društvenog sloja počeli su da se razvijaju trgovački odnosi. Kada su robno-novčani odnosi doveli do ukidanje trampe dobara i pojave kupoprodaje, dolazi do razvoja trgovinskih i tržišnih odnosa. Razumno stanovište u pogledu nastanka instituta tržišta ogleda se u pretpostavci da je do njegovog nastanka došlo onog trenutka kada su se, povodom nabavke neke stvari ili zadovoljenja neke potrebe (pružanjem neke usluge²), pojavili kupac i prodavac (pružalac usluge) koji su se sporazumevali o uslovima njihovog Pravnog posla. Sudeći prema izvesnim ustanovama zasnovanim na istoj ideji, moglo bi se zaključiti da je osiguranje nastalo onda kada je po-

² Na primer, ljudi imaju potrebu za zdravljem, pa kupuju zdravstvene usluge koje vode ka određenom unapređivanju zdravlja. Iz toga se može zaključiti da je tražnja za zdravstvenim uslugama izvedena iz potrebe za zdravljem (Stošić, Rabrenović, 2015, 31).

čela da se obavlja razmeni proizvoda između udaljenih mesta i između država kopnenim i pomorskim putevima (Nikolić, 1957, 5).

Prve poznate, skromne primere pravnog regulisanja osiguranja lica, na uzajamnoj osnovi, nalazimo u Zakoniku vavilonskog cara Hamurabija, koji je u čl. 24 propisivao da „ako je (nestalo) lice, naselje i starešina platiće minu srebra njegovom srođnicima.” U Hamurabijevom zakoniku nalazimo i odredbe o uzajamnom pokrivanju imovinskih šteta nastalih napadom razbojnika. Prema čl. 23: „Ako razbojnik ne bude uhvaćen, opljačkani treba pred bogom da traži sve što mu je odneseno, tada će mu naselje i starešina naselja, na čijem je zemljištu razbojništvo izvršeno, naknaditi sve što mu je odneseno.” Prvi zakonski oblici osiguranja u antičkoj Grčkoj datiraju još iz 6. veka p. n. e. kada je atinski zakonodavac Solon (640–588 godine p. n. e.) objedinjavao pripadnike istog filozofskog ili političkog ubeđenja u društva-hetere, kao nosioce uzajamnog osiguranja od potencijalne nesreće podjednako verovatne za svakog pojedinca (Jovanović, 2016, 24).

U jevrejskom običajnom pravu iz 2. veka p. n. e. po prvi put u svetu su propisani osnovni principi pomorskog kasko osiguranja na sledeći način: „I brodari imaju pravo da ugovore da će oni (osiguravači – prim. aut.) u slučaju da bilo koje plovilo bude izgubljeno, njemu nabaviti drugi; ali ako plovilo bude izgubljeno zbog njegove krivice, oni (osiguravači – prim. aut.) mu neće nabaviti novi; ako plovilo ne bude izgubljeno zbog njegove krivice, oni (osiguravači – prim. aut.) će mu nabaviti novi; ali ako plovilo bude izgubljeno zbog skretanja sa utvrđenog kursa, oni (osiguravači – prim. aut.) nemaju obavezu da mu nabave drugo plovilo” (Ginzberg, Dembitz, 1906). Iz gore navedene formulacije običajnog pravila treba zapaziti da se radilo o dobrovoljnoj vrsti osiguranja, koja je tim običajem dozvoljena. Taj običaj je imao posebnu važnost u jevrejskom pravu koje, uopšteno, nije dozvoljavalo zaključivanje ugovora čije ispunjenje zavisi od nekog budućeg uslova, zbog čega *Talmud* ne reguliše životno, ni požarno osiguranje, a nije mu poznata ni ustanova pomorskog zajma (Ginzberg, Dembitz, 1906).

Kasnije se pojavljuje rodoski *Lex Rhodia de iactu* iz 7. veka p. n. e., koji je predviđao obavezu zajedničkog snošenja štete nastale usled bacanja tovara u more u slučaju pomorskih nezgoda (Šulejić, 2005, 30–31), što je preteča današnjeg instituta „generalne” ili „zajedničke” havarije u pomorskom pravu.³ Fragment poznat

³ Zajednička havarija je svaki nameran i razuman vanredni trošak i svaka namerna i razumna šteta, koji su učinjeni, odnosno prouzrokovani od strane zapovednika broda ili drugog lica koje ga zamenjuje, ako su bili razumno preduzeti radi spašavanja imovinskih vrednosti učesnika u plovidbenom poduhvatu od

pod navedenim nazivom je glasio: „Rodoski zakon određuje da ako se teret baci u more u svrhu olakšanja broda, svi će doprinosom nadoknaditi ono što je žrtvano u opštem interesu” (Trajković, Jankovec, 2004, 206).⁴ Ovim zakonom iz 7. veka p. n. e. po prvi put je bila ustanovljena brodska zajednica (*communitas navis*) i pomorsko žrtvovanje (*iactus navis*). Kasnije u Grčkoj se javljaju zajednice (*Koinonia*) koje su na uzajamnoj osnovi nadoknađivale gubitke nastale prilikom prevoza morem (Nikolić, 1957, 5). U statutima srednjovekovnih jadranskih gradova takođe su bile sadržane odredbe o zajedničkim havarijama, s tim da su tim institutom obuhvatane i štete od oluje (statuti Splita i Dubrovnika) i od gusarskog napada (statut Dubrovnika) (Trajković, Jankovec, 2004, 208, prema: Brajković, V. /1933/. *Etude Historique sur le Droit Maritime Privé du Littoral Yougoslavei*. Marseille, 188-189; *Pomorska enciklopedija*, 1954, Zagreb, 318).

U oblasti pomorskog osiguranja postoji nepodeljena saglasnost da je ustanova pomorskog zajma bila preteča današnjeg pomorskog osiguranja, čije osnove nalazimo u pravnom regulisanju ugovora o zajmu u Hamurabijevom zakoniku (čl. 100–107). Osim toga, postoje stanovišta da su upravo Vavilonci institut zajma, koji su sami razvili iz trgovačkog običaja *Commenda* iz šerijatskog prava⁵, preneli Feničanima⁶ i Indusima, da bi onda on dopro do stanovnika Rodosa i Grka koji su ga preneli Rimljanima (Tennery, 2009, 46). Radilo se o kratkoročnim zajmovima sa založnim pravima i vrlo visokim kamatama i to zajmovima za brod i zajmovima za robu (u engleskom jeziku to su ustanove *Bottomry* i *Respondentia*) (Ivošević, 2010, 17). Može se tvrditi da su to bili specijalni zajmovi koji su predstavljali preteču osiguranja kaska pomorskih plovila i osiguranja tereta u pomorskom prevozu. Postoje i mišljenja da su Grci ustanovu pomorskog zajma za kasko usavršili „u toj meri da je određeni broj uglednih advokata 19. veka tvrdio da je grčki ugovor o zajmu za brod, sličan onom koji pominje Demosten u svom govoru protiv Lakrita (Izokratovog učenika – sofiste – prim. aut.), bio gotovo

stvarne opasnosti koja im zajednički preti (Zakon o trgovačkom brodarstvu, 2015, čl. 3, st. 1, tač. 16). Ovaj institut kasnije se pojavljuje u Oleronskim pravilima iz 12. veka, statutu Venecije i Marseja iz 1255. godine, zbirci pravila suda u Ruanu: *Guidon de la mer* (1556-1584) itd. (Trajković, Jankovec, 2004, 207).

⁴ Radi se o fragmentu br. 1 iz *Digestae*, lib. 14, tit. 2: „*Lex Rhodia cavetur, ut, si levandae navis gratia iactus mercium factus est, omnium contributione serciatur quod pro omnibus datum est.*”

⁵ Vavilonci su trgovali brojnim zanatskim proizvodima sa Feničanima i Indusima kopnenim putem (Tennery, 2009, 48).

⁶ Feničani su razvili najveću pomorsku trgovinu antikvitetima u Egejskom moru, a posebno sa Grčkom, primenom vavilonskog sistema navigacije i mera, koja je trajala nekih 200 godina na prelazu iz 10. u 9. vek p. n. e. (Tennery, 2009, 48).

istovetan pravnom poslu koji je bio u modi u Londonu 1860. godine, a koji je *mutatis mutandis* mogao da bude u upotrebi i pre tog vremena” (Flower, Jones, 1987, 13). Ono što odlikuje taj period istorije prava osiguranja jeste to da se osiguranje nalazi u okviru pravnog posla zajma, zbog čega je njegovo dejstvo uslovljeno prethodnim zaključenjem ugovora o zajmu.

Prateći pravnu istoriju osiguranja, ne možemo nikako da zanemarimo i Dubrovačku Republiku, čije se trajanje protezalo od srednjeg do novog veka (od 614. do 1808. godine). U Dubrovniku se vrlo rano razvija trgovina, posebno sa njegovim kopnenim susedima i to prvo s Bosnom u doba Kulina bana, a zatim s Raškom i drugim okolnim gradovima, kao i prekomorskim zemljama Italijom, Španijom i teritorijama Otomanskog carstva. Razvoj kopnene i pomorske trgovine doprineo je da među najstarijim trgovinama o poslu osiguranja na teritoriji Balkana bude ugovor o pomorskom osiguranju pronađen u arhivu grada Dubrovnika iz 1395. godine, iako se prema stranim izvorima tvrdi da je u pitanju 1406. godina (Ivošević, 2010, 19).

Usled velikog broja transakcija i značaja instituta ugovora o osiguranju, dubrovačka vlada donosi Uredbu o osiguranju iz 1568. godine (*Ordo super assecuratoribus*) koja je predstavljala akt s pravnom snagom specijalnog propisa za osiguravače. Ova uredba upućuje na zaključak da je običajno pravo tog doba bilo veoma dobro razvijeno i da je država već tada razumela značaj osiguranja za trgovinu, jer su se ugovori o pomorskom osiguranju mogli punovažno zaključivati samo u prisustvu gradskog notara ili kancelara (Jovanović, 2016, 27). Iz istorijskog razvoja uočljivo je da su pomorski kodifikovani običaji, po pravilu, služili kao osnova i vršili snažan uticaja na donošenje trgovačkih zakonika. To je slučaju sa Ordonansom Luja XIV o pomorskoj trgovini (*Ordonnance touchant la marine marchande*) iz 1681. godine koja se vrlo jasno oseća u francuskom Trgovačkom zakoniku iz 1807. godine, a koji je uticao na pomorske propise čitavog niza zemalja (Trajković, Jankovec, 2004, 2008).

Inače, kada se govori o vremena kada je prvi put počela praksa zaključivanje ugovora o pomorskom osiguranju, u pravno-istorijskoj teoriji postoji nesaglasnost obojena nacionalnom pristrasnošću. Prema jednim, pomorsko osiguranje kao poseban pravni posao, prema raspoloživim izvorima, prvo se razvilo u Flandriji u gradu Brižu (*Bruges*), gde je 1310. godine osnovano društvo za pomorsko osiguranje pod nazivom „Komora osiguranja”. Prema drugima (italijanski autori), navodi se da se pomorsko osiguranje u svom današnjem značenju i formi razvilo u Italiji, pozivajući se na to da je u Đenovi donet prvi zakonski propis iz pomorskog osiguranja 1369. godine, kao i to da se u Đenovi i u Pizi

(iz 1384. godine) čuvaju najstarije poznate polise pomorskog osiguranja, a prema trećima, na osnovu nepotvrđenih dokaza, da je polisa pomorskog osiguranja prvi put zaključena u Portugaliji, odnosno Španiji (Ivošević, 2010, 18).

Na teritoriji Balkana zaštita lica na uzajamnoj, solidarnoj osnovi primećuje se u srednjevekovnoj ustanovi „bratovština” (lat. *fraternitas, confraternitas*), koje su predstavljale društveno-verska udruženja religioznih vernika ili staleško-strukovna udruženja (Pešorda Vardić, n/a). Povodi za osnivanje bratovština su najčešće bile velike nepogode (požari, zemljotres i poplava), epidemija kuge, verski i dinastički ratovi i glad kada je ljude obuzimao strah i kada su jedino zajedničkim naporom mogli ublažiti teškoće koje bi ih zadesile (Baničević, 1998).

U istoriji razvoja osiguranja ostalo je zabeleženo i da su hrišćanski manastiri, pored misionarskih, obavljali i određene poslove koji se mogu svrstati u preteče osiguranja od bolesti i osiguranja života. Za prepuštanje zemljišta ili kuće (srednjovekovna jednokratna premija), pripadnici plemstva ili krupnog građanstva dobijali su u starosti ili u slučaju hronične bolesti doživotni smeštaj, negu i tretman u manastiru, dok je dobit manastira stečena na takav čin manastira služila za medicinsko i negovateljsko zbrinjavanje najsiromašnijih podanika (Rorbah, 2018, 20).

Sa razvojem rudarstva, u određenim regionima formirane su brojna interesna udruženja, slična organizacijama za osiguranje, jer su se bavila dobrotvornim radom i pružala pomoć u slučaju oboljenja, nesreće ili nastupanja nesposobnosti za rad, jer je pretnja nastanka rizika bila visoka (Rorbah, 2018, 21).

3. POKRETAČI RAZVOJA OSIGURANJA I RAZLIČITI SISTEMI SPROVOĐENJA OSIGURANJA

Pored istančanog osećaja drevnih vladara za organizovanje uređenih država, neretko su plemenski običaji i kolektivna svojina uslovljavali pojavu izvesnih oblika podele rizika na uzajamnoj osnovi (Marović, Jovanović, 2004, 4). To se ogledalo u zajedničkom pomaganju da se otkloni šteta prouzrokovana elementarnim nepogodama, ratovima i sl., ili u obnavljanju objekata za život, uzgajanje stoke itd. Tako je na primer, u Zakoniku Leke Dukadinija (čl. 234) bilo predviđeno da sva domaćinstva nekog sela učestvuju u dobiti, ali i snošenju troškova štete na komunicu, mestu koje su svi seljani imali pravo da koriste za ispašu, seku drva, lov i druge potrebe. Ipak, aspekt koji je dao značajan podsticaj nastanku

i razvoju osiguranja bio je nastanak privatne svojine i robno-novčanih odnosa.

Iz odredbi Hamurabijevog zakonika mogu se izvesti određeni zaključci u pogledu stepena razvijenosti njegove države – Vavilonije, a koji su predstavljali neke od pretpostavki za brži razvoj osiguranja. Iako je u Vavilonu vladar bio vlasnik sve zemlje, brojni ugovori o kupoprodaji iz tog vremena pokazuju da se razvila privatna svojina i na pokretnim i na nepokretnim stvarima, a pored privatne, postoje i brojni oblici kolektivne svojine.⁷ Pored odredbi o zajmu koje su bile preteča ustanove pomorskog zajma, Hamurabijev zakonik je doprineo i upoznavanju nekih složenih pravnih instituta sa kojima su se drugi narodi i države upoznali ili ih otkrili znatno kasnije. U takve ustanove svakako spada građansko-pravna ugovorna i deliktna odgovornost za prouzrokovanu štetu,⁸ što je preteča modernog sistema građansko-pravne odgovornosti i njenog osiguranja.

U starom veku obeleženom ratničkim i osvajačkim državama u kojima su robovi kao radna snaga važna pretpostavka društveno-ekonomskog napretka, vrlo rano se javila potreba određene vrste zbrinjavanja ratnika za slučaj njihove pogibije. Vodeći računa o sebi i svojim najbližim, u Rimu su penzije lica (legionara) regrutovanih u vojnu službu, izdržavanje porodice i dece bile osigurane putem religijskog udruženja – *collegiae*. Ratovanje je predstavljalo poseban pokretač i drugih vrsta osiguranja, posebno onda kada je trebalo stvoriti sve preduslove za njegov uspešan ishod. Iz tog razloga, se oko 215. godine p. n. e, u vreme 2. punskog rata, rimska vlast obavezala da osigura transport odeće, hrane i novca za plate vojske od svih rizika gubitka na moru, više sile ili napada neprijatelja za račun trgovačkih firmi koje su prodavale i prevozile robu za Španiju (Marović, Jovanović, 2004, 3; Flower, Jones, 1987, 13). Opšte je poznato da su Rimljani primenjivali ustanovu pomorskog zajma *fenus nauticum*, koju su, najverovatnije, preuzeli od Grka.

U istoriji osiguranja zabeleženi su i primeri kada su animoziteti između različitih društvenih grupa doprinosili širenju znanja o finansijskim instrumentima i kulturi osiguranja od jedne do druge države ili regiona. Tako su na primer, Italijani bili vešti trgovci i bankari u korist crkve, a Lombardi su zaslužni za osmišljavanje menice, dvojnog knjigovodstva i, nesumnjivo, bili

⁷ Na primer, čl. 6: Ako neko ukrade božije ili dvorske stvari, iz hrama ili dvora, da se ubije; i onaj koji je od njega ukradeno primio da se ubije.

⁸ Na primer, čl. 233: Ako građevinar za drugoga napravi kuću i nije dobro uradio, ako zid padne, građevinar će taj zid podići svojim novcem; član 267: Ako je pastir nepažljiv, i ako je prouzrokovao otvor na štali, pastir će dovesti u dobro stanje i naknadiće sopstveniku govoda i ovce.

specijalizovani za oblast pomorskog osiguranja, koje je nastalo u Lombardiji 1182. godine (Flower, Jones, 1987, 13). Danas se smatra da su upravo Lombardi doneli znanje i kulturu pomorskog osiguranja u London u 16. veku⁹, zbog čega je i jedna od ulica Londona dobila ime po njima.

Od starog veka pa do danas, međunarodna trgovina je značajno oblikovala društvene odnose i doprinosila širenju znanja, veština i uvođenju raznih proizvoda u države koje ih nisu poznavale. Za razvoj Evrope i engleskog tržišta značajna je pojava kafe, koja je omogućila novu vrstu trgovine i podstakla učestalije društvene interakcije. Smatra se da je 1652. godine dubrovački sluga Paskva Roze poslužio kafu za doručak svom gospodaru, posle čega je usledilo otvaranje prvog kafe-bara u Londonu (Flower, Jones, 1987, 16).

Od kraja 5. pa do polovine 11. veka trajao je proces nastanka srednjovekovnog staleža i ekonomskog razvoja zasnovanog na trgovini i zanatstvu. U literaturi se objašnjava da su od srednjeg veka, u prvom periodu dominirali duhovni redovi i crkvene zajednice kao pružaoci pomoći zbog nedostatka državnih socijalnih ustanova, a da su im se kasnije pridružili cehovi, bratstva i ostale organizacije, pa tek na kraju država sa obaveznim socijalnim osiguranjem (Rorbah, 2018, 10). Upravo to je i bio jedan od glavnih razloga nastanka strukovnih organizacija – cehova, bratstava (gildi) itd. sa ciljem da se njihovi članovi pomažu u slučaju bolesti, nezaposlenosti, smrti i slično na uzajamnoj osnovi. Na teritoriji bivše Jugoslavije detaljne odredbe sadrži statut ljubljanskog krojačkog ceha iz 1579. godine. U njemu se, u tački 16, propisuje da kada pomoćnik oboli, a bolničke troškove ne može da plati iz svoje imovine, dobija pomoć iz blagajne, a ako bi se bolest produžila, imaju

⁹ Lica koja su osnivala založne zavode i bavila se menjačkim poslovima u Lombardiji i Toskani u Italiji, koja su početkom 13. veka kao pristalice Gibelina morala da beže u Francusku. To je bila posledica višedecenijskih trvenja u vezi s pretenzijama Fridriha I Barbarose da postane vrhovni car kojem bi se potčinili ne samo svetovni, već i duhovni kneževi Nemačke, Italije i ostalog sveta koje je on smatrao vazalima cara i nije priznavao primat papske vlasti pape Aleksandra III nad carskom. Pristalice nemačkog cara tada su po Italijanima nazvane *Gibellini* po nemačkoj reči *Waiblingen*, drugom imenu Hoenštaufovaca koji su bili u zavadi s Velfima oko poseda i raspodele moći krajem 12. veka. Vladavini Fridriha I Barbarose prethodilo je snaženje papske vlasti od vremena pape Grgura VII (1073–1085) koji je objavio pravila (traktat: Diktat pape) po kojima samo pape imaju pravo da postavljaju i smenjuju episkope, da je papa senior svih vladara, da su oni njegovo vazali i da vlast primaju od njega kao leno, da ima pravo da im sudi itd. i rasta moći slobodnih gradova Lombardije (Milano, Kremona, Pjačenca, Ankona itd.) (Marović, Jovanović, 2004, 47 prema: Vujaklija, M. /1991/. *Leksikon stranih reči i izraza*. Beograd: Prosveta, 499 i Udalcjova, Kosminski, Vajnštajn. /1950/. *Istorija srednjeg veka I*. Beograd: Naučna knjiga, 213-218).

ga izdržavati radionice po redu, svaka 14 dana dok ne ozdravi (Nikolić, 1957, 7). Opisanim načinom organizovanja ekonomske zaštite u okviru cehova stvorene su osnove za kasnije osiguranje na široj uzajamnoj osnovi.

Odnos prema načinu i cilju poslovanja, značaju prema sticanju i uvećavanju materijalnog blagostanja i etici prema društvenoj zajednici bile su samo neke od pretpostavki koje su određivale smer razvoja delatnosti osiguranja. U navedenom smislu se u pravnoj literaturi govori o postojanju dve tradicije poslovne i pravne kulture osiguranja u Evropi, tradicije plovidbenog osiguranja i tradicije alpskog osiguranja (Cousy, 2013, 22–23). Prva tradicija nastala je i razvijala se u Velikoj Britaniji, Irskoj i Holandiji, dok se druga vezuje za Nemačku, Austriju, Francusku i južne i mediteranske države. Osnovna razlika između ove dve tradicije je u načinu sprovođenja osiguranja. Prema tradiciji plovidbenog osiguranja, koja je u odlučujućoj meri rezultat načina na koji su počeli da se pokrivaju rizici u kafe baru Edvarda Lojda krajem 17. veka,^{10, 11} osiguranje je tržišnog karaktera o kojem se pregovara i premija individualizuje prema profilu datog rizika. Otvaranje kafe-bara Edvarda Lojda koje se desilo samo dvadesetak godina posle katastrofalnog požara u Londonu 1666. godine, nakon čega je usledilo osnivanje udruženja za zaštitu od požara – *Fire Office* iz 1680. godine, *Friendly Society* iz 1683. godine i *Hand-in-Hand* 1696. godine (Samardžić, 2009, 25–26) i tzv. tržišno-premijsko osiguranje koje je za cilj imalo maksimizaciju profita bogatih pojedinaca, značajno je uticalo na nastanak ove tradicije. Prema „tradiciji alpskog osiguranja”, osnovni cilj osiguranja bilo je pružanje sigurnosti na osnovu sistema uzajamnog pomaganja, primenom principa solidarnosti (Cousy, 2013, 23).

Kao što smo videli, organizacije uzajamnog osiguranja imale su široku primenu u oblasti pomorske trgovine, da bi današnje preteče klubova za zaštitu i obeštećenje bile formirane tek u 19. veku kroz angažovanje brodarka koji na tržištu, delimično ili u potpunosti, nisu mogli da osiguraju štete po osnovu svoje odgovornosti.

¹⁰ Tražnja za osiguranjem bila je zapisivana na ceduljama koje su kelneri u kafe-baru predavali zainteresovanim trgovcima i bogatašima (ponuda osiguranja i preteče osiguravača) u postupku cenkanja i pregovaranja sa vlasnicima brodova i tereta koji je trebalo da se preveze do određene destinacije. U istoriji je zapisano da se u kafe-baru nisu zaključivali samo ugovori o osiguranju, već se, verovatno, tražila i popuna brodova posadom (Flower, Jones, 1987).

¹¹ Prvo zvanično pominjanje kafe bara Edvarda Lojda desilo se 18. februara 1688. godine u Londonskom glasniku (*London Gazette*) u kojem je izvesni gospodin Bransbi objavio nagradu od jedne gvineje (današnjih 21 funti) onome ko mu pruži informaciju o ukradenim satovima i dostavi je na njegovu adresu u Derbiju ili „u Kafe-bar Edvarda Lojda u ulici Tauer” (Flower, Jones, 1987, 20).

Tako su nastali klubovi od kojih mnogi i danas postoje, kao što su: *The West of England P&I Club* (pravni sledbenik *The West of England Marine Insurance Association* iz 1832. godine), *The Britannia Steam Ship Insurance Association* (pravni sledbenik *The Shipowners' Mutual Protection Society* iz 1855. godine) i dr. (Marović, Jovanović, 2004, 44).

Uspostavljanjem slobodnih tržišno-orijentisanih ekonomija i na osnovu tradicije plovidbenog osiguranja, u 17. i 18. veku dolazi do osnivanja prvih akcionarskih društava za osiguranje. Ova organizaciono-pravna forma pružanja usluga osiguranja od samog početka je konkurisala organizacijama uzajamnog i solidarnog pokrivanja rizika. I upravo je svrha zbog kojeg je osnovana neka organizaciono-pravna forma za osiguranje, opredeljivala (i danas još više opredeljuje) pristupačnost, odnosno priuštivost osiguravajućeg pokrića. Dok se u uzajamnom osiguranju sva lica prihvataju u osiguranje bez rigoroznije segmentacije u pojedine grupe rizika i prema istoj visini doprinosa, to kod premijsko-korporativnog osiguranja nije slučaj. U drugom slučaju, dobit je ta koja motiviše investicije u akcionarska društva za osiguranje. Kada investitori postanu akcionari društva za osiguranje, onda raste pritisak na upravu društva u smeru što veće štednje na poslovnim troškovima i ostvarivanja što većih prodajnih planova.¹² Osim toga, u pojedinim slučajevima javlja se pitanje društvene odgovornosti i etičnosti postupanja akcionarskih društava za osiguranje.¹³ Zbog toga i ne čudi što je istorijsko iskustvo pokazalo da su društva za uzajamno osiguranje bila ne samo pouzdanija i trajanjem dokazana, već su bila za osiguranike i mnogo jeftinija (Defever, 2020, 299). Sa druge strane, sistem uzajamnog osiguranja, zbog načina preuzimanja rizika u tradiciji alpskog

¹² U istoriji je ostalo zabeleženo da je Isak Njutn bio jedan od akcionara firme *South Sea Company* osnovane 1711. godine radi konsolidacije i smanjenja nacionalnog duga na osnovu mirovnog Ugovora iz Utrehta 1713. godine (između Španije, Velike Britanije, Francuske, Portugalijske i Republike Holandije) kojim je Velikoj Britaniji odobren izvoz 4.800 robova godišnje u Južnu Ameriku i ostrvske države na Atlantiku na trideset godina. Ogroman rast njenih akcija privukao je brojne investitore, uključujući i Njutna, koji su izgubili praktično sve što su uložili u trenutku kada je vrednost akcija pala ispod njihove kupovne cene. Tada je Isak Njutn izgubio 20.000 funti uloženo novca (Westfall, 2005, 861).

¹³ Na primer, nespремnost pružalaca usluga zdravstvenog osiguranja da pruže jeftino pokriće i plate punovažne odštetne zahteve polako skraćuje očekivani životni vek Amerikanaca (Defever, 2020, 303). Sa druge strane, kao što je to ukazano na osnovu empirijskog istraživanja, vladanje veštinama i njihova primena u upravljanju prilikom pružanja zdravstvenih usluga u skladu sa preporukama EU i na efikasan način, su nešto što je neophodno za unapređenje kvaliteta javnog zdravlja (Sokolov Milovančević, Živanović, Kitić, 2019).

osiguranja, doveo je do uspostavljanja državnog nadzora nad tom vrstom osiguranja, koji je karakterisala kontrola tarifa i uslova osiguranja *ex ante*, odnosno pre njihove primene (Cousy, 2013, 24).

Konačno, razvijene pravne ustanove, instituti osiguranja, a posebno solidno razvijena tržišta sa odgovarajućom praksom, običajima i uslovima osiguranja i znanjem vršila su uticaj na regione i države u kojima se delatnost osiguranja tek razvijala. U našoj stručnoj literaturi navodi se da su upravo reosiguranja s inostranstvom u praksi bila glavni put uticaja međunarodnog tržišta na izgradnju modernog osiguranja i reosiguranja u našoj zemlji (Marović, Jovanović, 2004, 27 prema: Podrug, N. /1972/. „Djelatnost reosiguranja organizirana u Zajednicama reosiguranja”, *Osiguranje i privreda*, br. 11-12/1972). Sa druge strane, sprovođenje različitih razvojnih politika današnjeg društva bitno utiče na širenje ugovora o osiguranju i na delatnosti za koje je ono skupo. Tipičan primer za ovo je politika državnih subvencija premije osiguranja biljne proizvodnje, čiji se značaj ogleda ne samo u razvoju prava osiguranja, već i kao metod upravljanja rizicima u uslovima klimatskih promena (Labudović Stanković, Todorović, 2011). Tako se i u ovoj delatnosti pokazuje princip funkcionisanja zadovoljenja potreba za unapređivanjem upravljanja rizicima, što dovodi do porasta tražnje koja u osiguranju

pronalazi način njenog zadovoljenja (Stošić, Rabrenović, 2015).

4. ZAKLJUČAK

U kvalitativnom smislu kao i verovatno istorija svake druge delatnosti, ni kod istorije osiguranja nije bitno vreme koje je bilo potrebno za nastanak preteča pravnih ustanova, već njihova sadržina, dejstvo i društveno-ekonomski značaj koji su one imale za današnje pravne institute osiguranja. One su bile rezultat tadašnjih društvenih uverenja i uslova života. Na pojavu preteča pravnog posla osiguranja uticale su različite prirodne i društvene okolnosti koje su motivisale i usmeravale pojedince i različite društvene grupe da, svaka iz svojih razloga i interesa, počnu da primenjuju jednostavne metode finansijskog upravljanja rizicima. To su bile kolektivne forme uzajamnog osiguranja, čiji su članovi na taj način izbegavali ekonomska opterećenja u trenucima iznenadnih događaja, koja bi teško sami mogli pokriti svojom imovinom. Koncept uzajamnog osiguranja pokazao je solidnu dugovečnost i opravdanost sa stanovišta pristupačnosti i priuštivosti. Ipak, njegove prednosti nisu u podjednako meri iskorišćene kod svih naroda i u svim oblastima ljudskog života.

Prof. Slobodan JOVANOVIĆ, LL.D.

Faculty of Business Economics and Entrepreneurship, Belgrade, Serbia

Ozren UZELAC, PhD

University of Novi Sad, Faculty of Economics, Subotica, Serbia

Traditional legal institutions and insurance law

UDK: 368

Systematic scientific paper

SUMMARY

Traditional legal institutions represent significant legal sources of today's, modern insurance law institutes. They arose and developed in the early times through the powerful influence of unwritten customs and morals that shaped the first, rudimentary forms of insurance. In this paper, the authors explore the forerunners of today's institutions of legal business and insurance using domestic and available foreign

literature. Although in some cases there is controversy regarding the year or period of origin of a traditional legal institution, the authors did not address the establishment of accurate historical data (because this is largely impossible due to the lack of reliable historical sources), but the content and effect of the institute and the principles of legal the business of insurance and, to some extent, their spread to other nations and states.

Key words: history, insurance, contract, interest, moral, solidarity, mutuality

LITERATURA (REFERENCES)

- Baničević, B. (1998). *Bratovštine*. Dostupno na: <https://korcula.net/history/dbozo/bratovstine.htm>, 15. 12. 2019.
- Burrows Acton, H. (February 14, 2020). Herbert Spencer, *Britannica*. Dostupno na: <https://www.britannica.com/biography/Herbert-Spencer>, 22. 2. 2020.
- Cousy, H. (2013). The making of the EU internal market for insurance: A clash of cultures?, Marano, P., Jovanovic, S., and Labudovic Stankovic, J. (Eds) in: *Serbian insurance law in transition to European (EU) insurance law* (21–31). Beograd: Udruženje za pravo osiguranja Srbije.
- Defever, M. K. (2020). Lessons from American insurance consumers: What to avoid and what to adopt when building consumer protections, Jovanović, S., Marano, P. (Eds) in: *Modern aspects of the legal and regulatory insurance concept* (297–305). Beograd: Udruženje za pravo osiguranja Srbije; Udruženje osiguravača Srbije.
- Flower, R., Jones, M. W. (1987). *Lloyd's of London*. London: Lloyd's of London Press Ltd.
- Ginzberg, L., Dembitz, N. L. (1906). Commercial law, *Jewish Encyclopedia*. Dostupno na: <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/4571-commercial-law>, 20. 2. 2020.
- Ivošević, B. (2010). *Udžbenik transportnog osiguranja*. Tivat: prof. dr Borislav V. Ivošević.
- Jovanović, S. (2016). *Pravo osiguranja*. Novi Sad: Univerzitet Privredna akademija.
- Jovanović, S. (2019). Tumačenje izraza 'uobičajeni rizici' u vezi sa obavezom skladištara i špeditera da zaključe ugovor o osiguranju u Republici Srbiji, *Tokovi osiguranja*, 4, 21–30.
- Labudović Stanković, J., Todorović, N. (2011). „Osiguranje biljne proizvodnje u EU i Srbiji”, *Ekonomika poljoprivrede*, 57(4), 723–734.
- Marović, B., Jovanović, S. (2004). *Reosiguranje*. Novi Sad: DDOR Novi Sad.
- Nietzsche, F. (2007). *On the Genealogy of Morality*. Ansell-Pearson, K. (Ed.). Cambridge, UK; New York, USA: Cambridge University Press.
- Nikolić, N. (1957). *Ugovor o osiguranju*. Beograd: Državni osiguravajući zavod.
- Pešorda Vardić, Z. (n/a). Bratovštine, u: *Leksikon Marina Držića*. Dostupno na: <https://leksikon.muzej-marindrzic.eu/bratovstine/>, 18. 2. 2020.
- Rorbah, V. (2018). Značaj istorije osiguranja, *Tokovi osiguranja*, 3, 7–26.
- Samardžić, S. (2009). *Požarno osiguranje u sistemu neživotnog osiguranja*. Beograd: Želnid.
- Slavnić, J. (2006). *Privredno / Trgovinsko pravo sa osnovama Građanskog prava*. Beograd: Beogradska poslovna škola.
- Sokolov Milovančević, N., Živanović, N., Kitić, A. (2019). New skills needed for managing the health care sector, *Ekonomika poljoprivrede*, 65(4), 75–86.
- Stojčević, D. (1985). *Rimsko privatno pravo*. Beograd: Savremena administracija.
- Stošić, S., Rabrenović, M. (2015). Mikroekonomski principi u zdravstvenom sektoru – Tražnja za zdravstvenim uslugama u Republici Srbiji, *Megatrend revija*, 12(3), 29–48.
- Šulejić, P. (2005). *Pravo osiguranja*. Beograd: Dosije.
- Trajković, M., Jankovec, I. (2004). Istorijat pravila o zajedničkim havarijama, u: Carić, S., Trajković, M., Jankovec, I., Đurđev, D. *Saobraćajno pravo* (206–208). Novi Sad: Centar za privredni consulting.
- Trennery, C. F. (2009). *The origin and early history of insurance*. Clark, New Jersey, USA: The Lawbook Exchange, Ltd.
- Westfall, S. R. (2005). *Never at rest – A Biography of Isaac Newton*. Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, São Paulo: Cambridge University Press.
- Zakon o trgovačkom brodarstvu, *Službeni glasnik RS*, br. 96/2015 i 113/2017 - dr. zakon.